

Kəskin istilər getdikcə artacaq

Qlobal istiləşmənin fəsadları Azərbaycanda da geniş miqyasda hiss olunur

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupunun sonuncu hesabatına əsasən, 1850-1900-cu illərlə müqayisədə indi Yer kürəsinin orta illik qlobal temperaturu 1,1 dərəcə C artıb. Lakin bu artım dünyanın hər yerində eyni olmayıb. Belə ki, Arktikada temperatur artımı demək olar ki, bundan 2 dəfə çoxdur.

İqlim ssenarilərinə əsasən, yaxın onilliklərdə qlobal temperatur artımının 1.5, hətta 2 dərəcə C-ə çatacağı gözlənilir. Qlobal istiləşmənin 1.5 dərəcə C olacağı halda “isti hava dalğalarının” daha da güclənməsi, isti mövsümünün uzanması, soyuq mövsümünün isə qısalması baş verəcək. 2 dərəcə C-lik qlobal istiləşmədə havanın temperaturunun ekstremal göstəriciləri kənd təsərrüfatı və insan sağlamlığı üçün kritik ola bilər. Əgər lazımı qabaqlayıcı tədbirlər görülməzsə, 2100-cü ilə qədər temperatur artımının 3 dərəcə C-dən artıq olacağı ehtimal edilir.

Qlobal istiləşmədən təhlükəli gözləntilər

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, coğrafiya elmləri doktoru Səid Səfərov dünyanın nüfuzlu elm mərkəzlərində aparılan çoxsaylı tədqiqatlara əsaslanaraq bildirir ki, qlobal istiləşməyə əsas səbəb insanın istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində atmosfərə atılan karbon qazı və digər parnik effekti yaradan qazların miqdarının durmadan artmasıdır. Sənayeləşmə dövründən başlayaraq yanacağa (neft, daş kömür, təbii qaz və s.) olan tələbatın getdikcə yüksəlməsi ilə əlaqədar son dövrlərdə atmosfərə atılan karbon qazının miqdarı kəskin artaraq təhlükəli həddə çatıb. Buna görə də min illər ərzində formalaşan mövcud ekosistem insan fəaliyyəti nəticəsində yaranan kəskin temperatur artımına davam gətirə bilmir.

Alim nəzərə çarpdırır ki, insan fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qlobal istiləşmə və onun səbəb olduğu iqlim dəyişmələri dünyanın bütün regionlarında müşahidə olunur və getdikcə daha intensiv xarakter alır. Bu dəyişmələr artıq indidən özünü atmosferdə, okeanlarda, buz örtüyündə və Yer səthində aşkar şəkildə büruzə verir.

Səid Səfərov bildirir ki, qlobal temperaturun bundan sonra da artmaqda davam etməsi əsasən yay aylarında müşahidə edilən ekstremal “isti hava dalğalarının” daha tez-tez təkrarlanmasına, intensivlik və davametmə müddətinin daha təhlükəli həddə çatmasına səbəb olmaqla, mövcud ekosistemdə ciddi neqativ dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq. Çünki temperaturun artması ilə planetin bütün iqlim şəraiti də dəyişir - ekstremal təhlükəli hadisələrin təkrarlanması artır, təbii zonaların yerdəyişməsi baş verdiyindən bitki və heyvanlar məhv olur. Qlobal istiləşmə suyun təbiətdə dövrənini sürətləndirir ki, bu da bəzi ərazilərdə daha intensiv yağıntılara, onlarla əlaqədar olan daşqın, sel və subasmalara, bəzi ərazilərdə isə daha intensiv quraqlıqlara səbəb olur.

Qlobal istiləşmənin ən təhlükəli təzahürlərindən biri temperaturun yüksəlməsi nəticəsində daimi buzlaqların və donuqluqların əriməsidir. Arktika, Antarktida və Qrenlandiyada buzlaqların əriməsi dünya okeanında və dənizlərdə suyun səviyyəsini qaldırmaqla bir çox ərazilərin su altında qalmasına gətirib çıxaracaq. Bundan başqa, buzların əriməsi nəticəsində yaranan külli miqdarda şirin su kütləsi okean sularının duzluğunu kəskin şəkildə dəyişir bilər ki, bu da ekosistemdə ciddi dəyişikliklərə, o cümlədən biomüxtəlifliyin kəskin azalmasına gətirib çıxara bilər.

Qlobal istiləşmə dağlarda qar örtüyü sərhədinin durmadan yuxarı qalxmasına və bəzi yerlərdə tamamilə yox olmasına səbəb ola bilər ki, bu da bir çox regionlarda içməli su probleminə gətirib çıxaracaq.

Azərbaycanda təhlükəli hidrometeoroloji hadisələrin təkrarlanması artır

Səid Səfərov açıqlayır ki, Azərbaycanda qlobal istiləşmə öz təzahürlərini göstərməkdədir. Çoxillik iqlim norması 1961-1990-cı illərlə müqayisədə 1991-2020-ci illər dövründə havanın orta illik temperaturu orta hesabla 0.8 -1.2 dərəcə C artıb. Lakin bu artım aylar üzrə qeyri-bərabər paylanır. Daha böyük artım mart, iyun, avqust və oktyabr aylarında qeydə alınır. Ən böyük artım avqustda müşahidə edilir ki (2 dərəcə C-dən artıq), bu da bir çox hallarda davamlı və intensiv “isti hava dalğaları”, həmçinin ekstremal hava temperaturları ilə müşayiət olunur.

Respublikanın əksər ərazilərində atmosfer yağıntıları iqlim normasına nisbətən azalsa da, ayrı-ayrı günlərdə müşahidə olunan anomal intensiv yağıntılar və onlarla əlaqədar olan təhlükəli hidrometeoroloji hadisələrin (leysan, ildırım, dolu, qasırığa küləyi, sel, daşqın və s.) təkrarlanması artır. Temperaturun yüksəlməsi və yağıntıların azalması səbəbindən suya olan tələbatın artması, ölkənin su ehtiyatlarının azalması müşahidə edilir. Yaxın onilliklərdə istiləşmənin daha da sürətlənəcəyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda yuxarıda qeyd edilən neqativ təzahürlərin daha da kəskinləşəcəyi ehtimal olunur. Qlobal istiləşmə qapalı su hövzələrindən də təsirsiz ötürşür. Havanın istiləşmə-

si ilə su səthlərinin temperaturu yüksəlir ki, bu da səthdən buxarlanmanı sürətləndirməklə su hövzələrinin səviyyəsinin enməsinə səbəb olur. Xəzər dənizi də okeanla birbaşa əlaqəsi olmayan qapalı su hövzəsi olduğundan burada da səviyyənin hazırda müşahidə edilən enmə prosesinin yaxın onilliklərdə də davam edəcəyi və hətta şimali Xəzərin tamamilə quruyacağı ehtimal olunur. Bütün bunlar dənizin ekosisteminə, biomüxtəlifliyinə, dəniz infrastrukturuna son dərəcə neqativ təsir göstərəcək.

İqlimşünas alimin sözlərinə görə, bu neqativ təsirlər demək olar ki, indidən özünü göstərməkdədir. İlin isti yay aylarında nisbətən dayaz sahil zonasında balıqların kütləvi surətdə məhv olması qlobal istiləşmənin təzahürlərinə aid edilə bilər. Belə ki, xüsusilə anomal “isti hava dalğası” şəraitində dənizin dayaz yerlərində suyun həddindən artıq qızması oksigen çatışmazlığına səbəb olur ki, bu da son nəticədə balıqların və digər dəniz canlılarının məhvə gətirib çıxarır. Gələcəkdə istiləşmənin artması vəziyyəti daha da dramatikləşdirəcək: “Qlobal istiləşmə prosesinin sürətinin azaldılmasının yeganə yolu dünyanın enerji balansında alternativ enerjinin (külək, günəş və s. enerjiləri) xüsusi çəkisini kəskin artırmaqla, atmosfərə atılan karbon qazı və digər parnik qazlarının miqdarının azaldılmasıdır. Bu istiqamətdə Azərbaycanda da ciddi layihələr həyata keçirilməkdədir. Məsələn, Qobustan və Xızı rayonlarında quraşdırılması nəzərdə tutulan və ümumi gücü 250 meqavat olan külək turbinlərinin işə salınması istilik yanacağına xeyli qənaət etməklə, parnik qazlarının atmosfərə atılmasının qarşısını müəyyən qədər alacaq”.

Bazardüzündəki buzlaqlar əriyir

Ekostil-Azərbaycan Təbiəti Mühafizə İctimai Birliyinin direktoru, ekoloq Elman Yusifovun qənaətinə görə, iqlim dəyişmələri təsirinə sellərini, daşqınların baş verməsi kimi risklər ölkəmizdən də yan keçməyib. Azərbaycanın ən böyük buzlağı olan Bazardüzü buzlağı getdikcə əriyir və oradakı buzlaqların miqyası azalır. Bu isə 3000-4000 m yüksəkliklərdə havanın istiləşməsinə səbəb olur. Nəticədə il ərzində yağmış qar kütlələri erkən yaz dövründəki ilk istiləşmələrin təsiri ilə artıq tədricən deyil, sürətlə, çox qısa müddət ərzində əriyərək sellər yaradır.

Elman Yusifov qeyd edir ki, ölkəmizdə sel riskləri yüksək və yaşayış məntəqələrinə yaxın olan kifayət qədər çaylar var. Belə çaylara misal olaraq, Dəmiraparan, Axoçay, Vəlvələçay, Laza, Şin və s. göstərmək olar: “Əslində, xalq tərəfindən verilməmiş adlar bu çayların xarakterlərini ifadə edir. Bu çaylar yaz dövründə 100-500 tonluq qayaları xırda çöp kimi diyirleyir. Məsələn, keçən əsrin əvvəllərində Şin çayının seli Şəkiddə bir kəndi tamamilə yuyub aparmışdı. Bu çay indi də bir sıra kəndlərə (Göynük, Laysiq) və Şəki şəhərinə risklər yarada bilər. Vəlvələçayın Quba rayonunun Afurca və Təngəaltı kəndlərində sahilə inşa edilmiş kaskad tipli istirahət mərkəzləri üçün yaratdığı təhlükə risk qiymətləndiriciləri tərəfindən araşdırılmalıdır. Vaxtilə Axoçayın 100-200 metrlik məcrasında təbii çinar meşəliyi yaranmışdı. Hazırda orada böyük istirahət mərkəzi inşa edilib. Bu ərazidə sel yaranarsa, oradakı tikintilərə və ən əsas insanların həyatına böyük təhlükə baş verə bilər”.

Elman Yusifovun sözlərinə görə, ölkəmizdə sel fəlakətləri risklərinin azaldılması üçün sürətlə axan dağ çaylarının məcraları genişləndirilməli, orta və yüksək dağlıq ərazilərdə meşə bərpa işləri aparılmalıdır.

İldırım çaxması

Abşeron yarımadası üçün adi hadisəyə çevrilib

Milli Hidrometeorologiya Xidmətinin rəisi Umayra Tağıyeva Bakıda isti hava dalğalarının qeydə alınması hallarının artdığını söyləyir. O bildirir ki, yayda baza dövründə (1961-1990) Bakıda cəmi 2 isti dalğa qeydə alındığı halda, sonrakı 30 ildə bunların sayı 27-yə yüksəlib. Bakıda isti hava dalğalarının rayonlarla müqayisədə daha çox müşahidə edilməsi iri şəhərlərdə iqlimin istiləşməsi fonunda istilik effektinin daha da güclənməsi ilə izah olunur.

Umayra Tağıyeva bu ilin avqust ayında isti hava dalğasının davamlılığının ötən illərlə müqayisədə daha çox olduğunu da açıqlayıb. Onun sözlərinə görə, təhlükəli meteoroloji hadisələrdən biri də şimşək hadisəsidir ki, o da son onilliklərdə artıb. 1950-1980-ci illərdə Abşeron yarımadası və Bakı şəhərində ildırım nadir hallarda müşahidə olunsay da, hazırda bu adi hadisəyə çevrilib.

Böyük və Kiçik Qafqazın iqlim qurşaqlarının sərhədləri dəyişib

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, iqlimşünas alim mərhum Məhərrəm Həsənov vaxtilə apardığı araşdırmalarda qeyd edib ki, Azərbaycanda yay aylarında anomal isti günlərin sayının və davamiyyətinin artması dinamik hal alıb. Belə ki, çoxillik meteoroloji müşahidə məlumatlarına əsasən, iki dövr (1991-2010-cu və iqlim norma kimi qəbul edilən 1961-1990-cı illər) qiymətləndirilərək müəyyən edilmiş ki, avqust ayında havanın orta temperaturu Abşeron yarımadasında 0.85 dərəcə C, Lənkəran zonasında 1.1 dərəcə C, Kür-Araz ovalığında 1.15 dərəcə C, Gəncə-Qazax bölgəsində 1.43 dərəcə C, Böyük Qafqazın cənub yamacında 1.25 dərəcə C, şimal-şərq yamacında 1.05 dərəcə C-dək yüksəlib.

1961-1990-cı illərdə Bakı şəhərində 35 dərəcə C və daha yüksək maksimal temperaturlar müşahidə edilən günlərin sayı orta hesabla 3 gün olduğu halda, Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı tərəfindən bütün instrumental müşahidələr dövrü ərzində ən isti onillik kimi qeyd edilən 2001-2010-cu illərdə Bakı şəhərində belə günlərin sayı 5 dəfədən çox artaraq 16-yə çatıb. Müasir tədqiqatlar nəticəsində artıq ölkənin Böyük və Kiçik Qafqaz təbii vilayətlərində iqlim qurşaqlarının sərhədlərində dəyişiklik aşkarlanıb.

Qlobal istiləşmənin mülayim və tropik enliklərdə becərilən bəzi kənd təsərrüfatı bitkilərinin (düyü, buğda, qarğıdalı) istehsalına da mənfi təsiri var. Məhsuldarlığın azalmasının daha böyük miqyaslı olması ehtimalı yüksəkdir. Temperaturun daha da artması həm yazlıq, həm də payızlıq buğdanın məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir. Azərbaycanda yüksək temperaturun payızlıq buğdanın məhsuldarlığına təsiri daha aydın nəzərə çarpır. Çünki Azərbaycan ərazisində payızlıq buğdanın məhsulunun formalaşması fazası məhz yayın əvvəllərinə, yəni yüksək temperaturun müşahidə edildiyi dövərə təsadüf edir.

Taxıl bitkilərinin inkişafına ən çox təsir göstərən meteoroloji amillərdən biri qış şaxtaları olsa da, Azərbaycan şəraitində Naxçıvan Muxtar Respublikası istisna olmaqla, düzənlik rayonlarda bu hal o qədər də davamlı müşahidə edilmir. Lakin bitkilərə mənfi təsir göstərən amillərdən olan quraqlıq ölkəmiz üçün daha səciyyəvidir. Quraqlıqlar respublikanın əsas əkinçilik bazası olan düzənlik rayonları üçün xüsusilə xarakterikdir.

İqlim dəyişmələri fəsadlarının qarşısını almaq mümkün olmasa da, düzgün uyğunlaşma siyasətini həyata keçirməklə onların təsirinə azaltmaq mümkündür. Məhsuldar torpaqların deqredasiyası, səhrələşmə və eroziya proseslərinin daim genişlənməsi cəmiyyəti mövcud torpaq və iqlim ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməyin yollarını axtarıb tapmağa vadar edir. Bu baxımdan arid və semiarid ərazilərin əkinçilik döviyyəsinə cəlb, həmin ərazilərin aqroiqlim, hidrotermik, mikroiklim xüsusiyyətlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi, onlardan istifadə etmək yollarının axtarılıb tapılması mühüm məsələlərdəndir.

İqlim dəyişmələri nəticəsində baş vermiş təbii fəlakətlər son 10 il ərzində 410 000 nəfərin həyatına son qoyub, nəhəng dağıntılara və iqtisadi itkilərə səbəb olub. İqlim dəyişmələri fonunda yaranan bu riskləri uyğunlaşma tədbirləri ilə azaltmaq və yumşaltmaq mümkündür. Bunun üçün isə dövlətlərin təbii fəlakətlərlə bağlı adaptasiya və davamlılıq məsələlərinə daha çox diqqət ayırması, onların qarşısının alınması üçün görülən tədbirləri gələcək planlarına daxil etməsi çox vacibdir.

İlhamə İSABALAYEVA,
“Azərbaycan”